

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi F	
Dem. No:	207485
Tez. No:	297.8 150.3

İslâm'da Sevgi Temelinde BEŞERÎ MÜNASEBETLER

– Tartışmalı İlmî Toplantı –

16 – 17 Ekim 2009

Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu

Prof. Dr. Ali ÖZEK	*	Prof. Dr. Hasan ELİK
Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ	*	Prof. Dr. Ziya KAZICI
Prof. Dr. Kemal SAYAR	*	Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER
Doç. Dr. Süleyman DERİN	*	Yard. Doç. Dr. Yunus EKİN
Doç. Dr. Ali COŞKUN	*	Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK
Prof. Dr. M. Faruk BAYRAKTAR	*	Doç. Dr. Hatice ARPAGUŞ Doç. Dr. Murat SÜLÜN

İstanbul 2010

İMANDA SEVGİ:
İBN TEYMİYYE ÖRNEĞİ

Hatice K. ARPAGUŞ*

İbrahim dedi ki: İyi ama "siz ve eski atalarımız" neye taptığımızı (biraz olsun) düşündünüz mü?

İyi bilin ki onlar benim düşmanımdır; âlemlerin Rabbi ise(benim dostumdur);

Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur.

Beni yediren ve içiren O'dur.

Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur.

Beni öldürecek sonra da diriltecek O'dur.

Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağıma umduğum da O'dur.

Rabbim! Bana hikmet ver ve beni Salih kulların arasına kat¹

Hz. İbrahim'in ümmetine karşı Allah'ı sevmesini anlatan duanın ardından iman kavramının ne olduğu ve içinde hangi öğeleri barındırdığından bahsetmek isabetli olacaktır. Bu amaçla özellikle Kur'an'ın imanla kastettiği şeylere bakıldığında oldukça geniş bir anlam alanının olduğu görülmektedir. Durumun böyle olması da onun farklı açılardan değerlendirilip yorumlanmasına sebebiyet vermektedir. Ancak bu tebliğle imanın ne olduğuyla ilgili İslâm düşüncesinin bütününe ele alıp incelenmeyeceği için konuyla ilgili ayrıntılar üzerinde durulmayacaktır.

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ eş-Şuara 26/ 75-83.

Bu şekildeki girişten sonra iman tanımlanmasına geçtiğimizde iman teriminin "emene" fiilinden türediği, emene fiilinin de geçişli ve geçişsiz olmak üzere iki şekilde kullanıldığı, geçişli olduğunda bir kimseye emniyet verme veya emniyet altına alma anlamına geldiği görülmektedir. Bu anlamından hareketle "mü'min" isminin Allah'ın isimleri arasında yer aldığı görülmektedir. Geçişsiz olarak kullanıldığında ise emniyet altına girme, güven içinde olma anlamlarına gelmektedir.²

İman kelimesinin terim mânâsına gelince "*Allah'a ve Resûllerine iman edenler işte siddikler onlardır*"³ âyetinde ortaya konulduğu üzere buradaki iman kelimesi övgü amacıyla kullanılmakta ve nefsin onaylayarak hakka boyun eğmesi anlamına gelmektedir ki bu da üç şeyin bir araya gelmesi durumunda mümkün olmaktadır:

- Bir şeyi kalben hakikat olarak kabul etme,
- Dil ile ikrar etme,
- Ve bunların gerektirdiği tarzda amel işlemektir.

Yani imanda yaygın kabule göre üç unsur bulunmaktadır. Kalp, dil ve organlar. Nitekim Ragıb el-İsfahanî yukarıdaki ifadeler yanında imanı içinde emniyetin bulunduğu tasdik şeklinde de tanımlamıştır. Mâtürîdî ve Eş'ârî'nin içinde bulunduğu büyük çoğunluk da imanda asıl unsurun kalp ile tasdik olduğu ve kalbin imanda önemli fonksiyonu bulunduğu üzerinde durmaktadırlar. Yani insanın maddi ve manevî yönleri dikkate alındığında kalbin fonksiyonu ve önemi kendiliğinden ortaya çıkarken dinde de hayatî önem taşıyan şeyin iman olması, insan ile din birlikteliği ve bağlantısı düşünüldüğünde kalb ve imanın beraberliğini ortaya koymaktadır.

Tebliğin başlığında yer alan sevgiye gelince *بِحُبِّهِمْ وَبِحُبِّهِ* "*Allah'ın sevdiği ve Allah'ı seven*"⁴ anlamındaki tanımlama Allah-insan ilişkisindeki esasın sevgi olduğunu ortaya koyma yanında sevgide çift yönün bulunduğunu göstermektedir. Yani Allah'tan insana ve insandan Allah'a yönelik olmak üzere iki farklı boyuttaki sevgiden bahsetmek mümkündür. Ancak tebliğin konusu imanda sevgi olunca Allah'ın insanı sevmesinden ziyade insandan Allah'a yönelik olan sevgi üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir. Aslında Allah'a iman etmek demek otomatik olarak Allah'ı sevmek demektir ki

² Râgıb İsfehânî, *Müfredât*, "emn" mad.

³ Hadîd 57/19.

⁴ Mâide, 5/54.

Kur'ân da mü'minin vasıflarını sayarken imanın Allah'ı sevmeyi gerektirdiğini şu şekilde izah etmektedir:

"İnsanlardan bir kısmı Allah'tan başka eşler edinirler ve onları Allah'ı sever gibi severler. Mü'minler ise en çok Allah'ı severler".⁵

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ ۖ فَالَّذِينَ لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ ۗ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاقِرُونَ

"Mü'min öyle bir kimsedir ki babası, evladı, kardeşi, eşi, hısım akrabası, kazandığı mal, sevdiği mekânlarla mukayese edilmeyecek şekilde Allah'ı ve Resûlünü ve onlar için cihat etmeyi sever".⁶

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ ۗ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاقِرُونَ

Yine "mü'min babası, evladı, kardeşi veya akrabası da olsa Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk etmez".⁷

Ancak sevgiden bahsedilen yerde korku, korkunun bulunduğu yerde de sevginin bulunması kaçınılmazdır. İşte bu açıdan mü'min Allah'ı sevmesi yanında Allah'tan çekinmesi de gerekmektedir. Nitekim Nur suresinde mü'minin vasıfları anlatılırken Allah'a ve Resulüne itaat ettiği ve Allah'tan çekindiği

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَّقِ اللَّهَ وَيَتَّقِ اللَّهَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاقِرُونَ

şeklinde ifade edilmektedir. Aslında konuya delil teşkil edecek bunlardan başka âyet ve hadisten de bahsetmek mümkün olmakla birlikte bunların sayısını arttırmak yerine bunlarda konu edinilen mes'eleler üzerinde durmak daha isabetli olacaktır. Meselâ Bakara suresine göre mü'minin vasfı Allah'ı sevmek demektir. Yani mü'min olmak Allah'ı sevmek demektir ki kul olmanın ayırıcı vasfı Rabbinin sevmekten geçerken ulûhiyetin temel vasfının da sevgi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nitekim Kur'ân'ın Allah'a has özel isimleri Allah, Rab ve Rahman şeklinde ifade etmesi de söz konusu sevginin asıl olduğunu ortaya koymaktadır. Şüphesiz ulûhiyet tabîi olarak kul kavramını da gündeme getirmektedir. Kur'ân ve İslâm istilâhında insan kul (abd) vasfıyla anılmaktadır. Kulluk da kendisine kul olunan varlığa karşı beslenen en ileri sevgi derecesini ifade

⁵ Bakara, 2/165.

⁶ Tevbe 9/24.

⁷ Mücadele 58/22.

⁸ Bakara, 2/165.

etmektedir.⁹ Dolayısıyla kul rabbini seven, ulûhiyet de sevilen bir varlık olmakta ve böylece Allah-insan ilişkisi kurulmaktadır.

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبِّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَيْبِنِ وَالْفَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالنَّخِيلِ الْمُسَوَّمَةِ
 وَإِنَّمَا كُنَّا لَكُمْ فَاكِهًا وَالْأَنْعَامِ وَالْخَرْبِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَتَابِ
 “İnsana kadınlardan çocuklardan, altından gümmüşten...gelen zevklere aşırı düşkünlük süslü gösterildi. Bunlar sadece dünya hayatının geçimidir. Asıl varılacak yer ise Allah nezdindedir”¹⁰ âyeti yanında Mücadele sûresinde de kalbin sevme özelliği bulunduğu, ancak söz konusu sevginin tabii olarak insanın bizzat kendisi ve çevresine yönelik olduğu dile getirilmektedir.

وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

“Ancak Allah size imanı sevdirdi ve onu sizin kalplerinizde süsledi. Yine aynı Allah size küfrü, fıskı, isyanı çirkin gösterdi. Doğru yolda onlalar işte bunlardır”¹¹ şeklindeki âyet de insana imanun sevdirdiğini ortaya koymaktadır. İşte iman sahibi olmak demek insanın fitratındaki bu sevginin gerçek kaynağının Allah olduğunun bilincine varmak ve diğer sevgileri de yok etmeden O’na yönelmek demektir. Buradan hareketle de kalbin birçok işlevi yanında sevginin onda önemli bir şekilde yer ettiği ve fonksiyon icra ettiği anlaşılmaktadır. Ancak insandaki tüm bu sevgilerin düzenli ve doğru bir şekilde kullanılması ve bütün sevgilerin ötesindeki Gerçek Sevginin dikkate alınması gerekmektedir.¹² Nitekim böyle bir sevgi de insanı insan yapan temel bir unsurdur. Çünkü insan ancak aklın nurunu elde ettiği gayb âlemine ve ilahî nurlara muttali olduğu zaman gerçek anlamda insan olur.

Eğer insan devamlı olarak bedenî lezzetleri elde etmekle meşgul olursa onun akıl yetisi bulanıklaşır; bilgi yolları kapanır, hayvanî yön baskın hale gelir. Neticede insanı insan yapan değerler körleşip kaybolmaya başlar.¹³ Tam bu noktada Fitrat hadisini de, hatırlamakta fayda vardır. “Her doğan fit-

⁹ Suat Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyet* İstanbul 1987, s. 160.

¹⁰ Âl-i ‘İmrân 3/14.

¹¹ Hucurât 49/7.

¹² Âyetlerden hareketle kısaca insanda birçok sevgi çeşidinin bulunduğu anlaşılmakta, ancak insanın kendisindeki mevcut potansiyel sevgilerden bunları kendisine veren gerçek Sevgiliye ulaşmasıyla ilgili geniş bilgi için bk. Gazzâlî, *İhyâu ulumiddîn*, ts. Dâru’ş-şuab, IV, 2574- 2592.

¹³ Fahreddin er-Razî, *Kitabü’-n-Nefs* (nşr. Muhammed Sagîr Hasan el-Ma’sumî), Tahran 1364, s. 99; krş. Hülya Alper, “Allah ile İnsan Arasındaki Sevginin Mahiyeti”, *MÜİFD*, 30(2006/1), s. 12.

rat üzere doğar” rivayeti de kalblerin Allah’ı tanımaya O’nu tasdik edip dinini kabul etmeye uygun yaratıldıklarını göstermektedir. Ancak insandaki söz konusu fitrî yapı iyi geliştirilmezse tamamen bozulup fonksiyonsuz hale gelebilir. Başka bir ifadeyle kalb zaman zaman özelliklerini bozan etkiler altına girebilir.¹⁴

Nitekim *“onların kalplerinde hastalık vardır”*¹⁵ anlamındaki âyet yanında *“ne zaman bir sûre indirilse söz konusu sûre inanların imanını arttırırken kalplerinde hastalık olanların da kötülüklerine kötülük katar”*¹⁶ mealindeki âyet de kalp hastalıklarının imansızlığa sebebiyet vereceğini ortaya koymaktadır. Bundan başka diğer âyetlerde de kalplerinde hastalık olanların (kalplerinde perde olanlar) Peygamber canlarının istemediği bir şey getirdiğinde büyüklük taslayıp onu yalanladıkları veya Peygamberi öldürdükleri¹⁷ haber verilmektedir.

Yine Allah Musâ aleyhisselamın kavminden söz aldıktan sonra onların verdikleri sözleri bozduklarını şu şekilde dile getirmektedir: onlar Allah’ın âyetlerini inkâr etmişler, haksız yere peygamberleri öldürmüşlerdir ki bütün bu yaptıkları, onların kalplerinin hasta olduğunu ortaya koymaktadır. Allah da bundan ötürü onların kalplerini mühürlemiştir.¹⁸

İşte bütün bu saydıklarımızdan insan kalbinde sevme kapasitesinin bulunduğu, bu sevginin öncelikle insanın kendisine yönelik olduğu, bundan başka mala-mülke, karşı cinsi sevmeye yönelebileceği anlaşılmaktadır. Ancak insan bunların birinde yoğunlaşıp başka hiçbir şeyi görmez hale gelip sevgisini obsesif hale dönüştürürse kalbi hastalanmaya başlar. Bu açıdan insanın kendisinde mevcut olan sevgi hallerini de dikkate alarak yaratan, merhamet eden Rabbine karşı yönlendirmesi gerekmektedir.

Bunun gerçekleşmesi de iman sayesinde olmaktadır. Allah’a imandaki sevginin gerekliliğine dair yukarıdaki açıklamalardan sonra imanun unsurlarına geçecek olursak sevginin yeri ve konumuyla ilgili İslâm düşünce tarihindeki duruma bakıldığında sevgiye genelde kalbin amelleri adı altında yer

¹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmuu'l-fetevâ*, Darü'l-vefa, 2005, VII, 324.

¹⁵ Bakara, 2/10.

¹⁶ Tevbe 9/125.

¹⁷ Bakara, 2/87-88.

¹⁸ en-Nisâ 4/154-155.

verildiği ve İslâmî mezheplerinin büyük çoğunluğu tarafından dikkate alındığı görülmektedir.

Meselâ Mürcîî grupların büyük çoğunluğu bu hususa zaman zaman tasdikle birlikte çoğu zaman da Allah'ı bilme (marifetullah) içinde yer vermektedirler.¹⁹

Benzer yaklaşımın Mâtürîdî²⁰ ve Eş'ârî ulema tarafından da²¹ devam ettirildiği tespit edilmektedir. Bunların anlayışlarına göre imanın işlevsel ol-

¹⁹ Meselâ, Ebü'l-Hüseyn Salihî ve taraftarları imanı marifet olarak tanımlamışlardır ki o da Allah sevgisi ve Allah korkusudur (Eş'ârî, *Makâlat* [thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid], Haire 1950, s. 198; İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlât* [nşr. Daniel Gimaret], Beyrut 1987, s. 151). Yunus taraftarlarına göre iman Allah'ı bilme, O'na itaat etme, kibri terk etme ve Allah'ı sevmektir. Bu özellikleri kendinde taşıyan kimse mü'mindir (Eş'ârî, *Makâlat*, s. 198; Bağdadî, *el-Fark*, ts. Kahire: Mektebetü İbn Sinâ, s. 178). Benzer tavır Ebû Şimr ve taraftarları içinde de yer almaktadır, ancak onlar Yunus taraftarlarından farklı olarak imana dil ile ikrarı da dahil etmişlerdir. Onlara göre iman: Allah'ı bilme, O'na boyun eğme, O'nu kalben sevmek ve O'nun bir olduğunu ve benzerinin bulunmadığını ikrar etmektir (Eş'ârî, *Makâlat*, s. 198). Neccariyye ise imanın üç unsuru bulunduğunu, bunlardan ikincisi arasında Allah'a boyun eğmenin yer aldığını söylemektedir (Eş'ârî, *Makâlat*, s. 199). Geylan ve taraftarlarına göre ise iman Allah'ı bilme, O'nu sevmek, O'na boyun eğme ve Resûlullah'ın getirdiğini dil ile ikrar etmektir (Eş'ârî, *Makâlat*, s. 200). Gassan ve taraftarları da imanı Allah'ı ikrar etmek, O'nu sevmek, O'na karşı saygı duymak ve kibri terk etmek şeklinde tanımlamışlardır (Bağdadî, *el-Fark*, s. 179).

²⁰ Hanefî-Matürîdî çizgi imanda asıl olanın tasdik olduğunu söylemekle birlikte bunun yanında kalbin amellerine de yer vermişlerdir. Meselâ, Ebû Hanife imanın inanan kimsede Allah'tan ümid edip korkmayı doğurması gerektiğini düşünmektedir. Eğer bir kimsede bu yoksa o kişide iman yoktur ("el-Alim ve'l-Müteallim", *Beş Eser* (trc. Mustafa Öz), İstanbul 1992, s. 27). Yine ona göre mü'min bir kimse tevhide terk etmediği müddetçe bütün günahları işlemiş olsa da yine Allah düşmanı olmaz. Çünkü düşman düşmanına buğz ve nefret besler, noksanlık izafe eder. Hâlbuki mü'min büyük günah irtikab etmesine rağmen Allah'ı her şeyden çok sever. Keza mü'min ateşte yakılması yahut da Allah'a kalbinden iftirada bulunması hususunda muhayyer bırakılsa; ateşte yakılmayı Allah'a gönlünden iftira etmeye tercih eder (*a.g.e.* s. 19). Nitekim benzer tavır içinde bulunan Matürîdî de imanın dilin fiili değil de kalbin fiili (amelü'l-kalb) olduğu üzerinde durmaktadır (*Te'vilâtül-Kur'ân*, III, 163).

²¹ Eş'ârîlerin de benzer yaklaşım içinde olduğu söylenebilir: İbn Fûrek Eş'ârî'nin Ebü'l-Hüseyn Salihî'nin görüşlerini paylaşacak şekilde nakletmektedir: imanda tek özellik vardır ki o da Allah'ı, O'nun bir olduğunu, benzerinin olmadığını, ibadetin yalnızca O'na olduğunu, O'ndan başka itaat edilecek bir varlığın olmadığını bilmek-

duğu organ kalptir, imanın asıl unsuru da tasdiktir. Dil ile ikrar müslüman muamelesi görmek için gereklidir. Dolayısıyla Kerramiyye dışında İslâmdüşüncesindeki mezhep ve yaklaşımların hemen hepsi imanun kalbin işi olduğunu ve tasdik in imanda önemli bir yeri bulunduğunu farklı yaklaşımlarla dile getirmektedirler. Ancak biz bu tebliğde tasdik merkezli iman anlayışı yerine sevgiye kalbin amelleri adı altında imanun unsurları arasında yer veren İbn Teymiyye'nin yaklaşımı üzerinde durmak istiyoruz. Onun konuyla ilgili açıklamalarına geçmeden onun yaklaşımı ile Ehl-i sünnetin diğer ekol ve müntesipleri arasında bazı farklılıkların bulunduğunu, ancak bu farklılığın durdukları yerin ve önem verdikleri şeyin farklılığından kaynaklandığını ifade etmek yerinde olur.

Mâtürîdî ve Eş'ârî ulema imandaki aslî unsurun tasdik olduğunu söylerken aşağıda görüleceği üzere İbn Teymiyye ise tasdik tek başına yetersiz olduğunu dile getirmektedir. Ancak tasdik çok geniş anlam alanının olması açısından mes'eleye bakıldığında Eş'ârî ve Mâtürîdîlerin tasdike yükledikleri anlam dikkate alındığında mes'elenin problemliliği gibi görülen alanlarının kendiliğinden çözüldüğü anlaşılmaktadır. Onların imandaki şüphe ve zannı bertaraf etmek amacıyla yoğun bir şekilde tasdik üzerinde durdukları ve ona imanun tümünü etkileyen bir anlam alanı verdikleri görülmektedir. Meselâ Elmalî'ya göre tasdik dile veya fiille yansıyan yönleri vardır. Ancak genel anlamda tasdik üç mertebesi bulunmaktadır.

tir. Bundan başka bilgide alçakgönüllülük içinde boyun eğme (huzu) ve yüceltme (tâzim) de bulunmaktadır. Aynı şekilde küfrün bir özelliği de bilgisizliktir. Marifetin zıddı olan bilgisizlik nefret, büyülenme, küçümseme ve ilhad gibi duygusal ve Ahlâkî yönleri içermektedir (İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 151). Bu yaklaşımın uzantısında Teftazanî'de tasdiki tanımlarken onu, haber verenin doğruluğuyla ilgili samimî bir benimseme ve kabul olarak adlandırmaktadır. Nitekim o, bu kavramın Farsça'daki karşılığının gireviden olduğunu söyler. Gireviden de inanmak benimsemek, boyun eğmek anlamlarına gelmektedir (Taftazanî, *Şerhu'l-akaid*, İstanbul 1879, s. 55). Bundan başka Taftazanî imandaki tasdik mantıksal bir doğrulama anlamındaki tasdikten farklı olduğunu mukayeseli bir şekilde izah etmektedir. Onun meseleyi ele alışını burada tamamıyla anlatma imkânı bulunmasa da imandaki tasdik marifetle bağlantılı olduğu ve kişinin iradesini kullanması açısından mantıktaki tasavvurların mukabili konumundaki tasdikten oldukça farklı olduğu söylenebilir. Hatta imandaki tasdik daha özel bir tasdiktir (Taftazanî, *Şehu'l-Makâsîd*, Beyrut 1998, [thk. Abdurrahman Umeyre], V, 184-186).

— Birincisi, kalbî tasdik, bu da bir kimsenin herhangi bir hükmü, sözü veya sözü dile getirenin doğruluğunu gönlünde itiraf edip emin olmasıdır ki bu da söz konusu hükmü, sözü veya söyleyeni tasdik etmek mânâsına gelmektedir.

— İkincisi, dille tasdiktir. Bu da kişinin kendi dışındakilere bu böyledir, şeklinde sözle kalbindekini ifade etmesidir. Buradaki dille ifade de kalptekiyle uyumlu olup olmamaya göre ikiye ayrılmaktadır.

— Üçüncüsü de fiilî tasdiktir. Bunda dille ifade edilene uygun şekilde fiilin ortaya çıkması beklenmekle birlikte kalp veya dille uyumlu olup olmama açısından bunun da bazı mertebeleri vardır.²² Bütün bu anlamlar da imandaki aslî unsur olan tasdikin salt zihinsel bir olgu olmayıp dil ve eylemlerle irtibatlı bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu tebliğde düşünce akımlarının her birini ele alıp incelemenin imkânı olmadığından diğerlerine nazaran mes'eleyi farklı tarzda ele alan İbn Teymiyye'nin yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Ona göre de imanın birçok unsuru bulunmakla birlikte bunlar içinde aslî olan kalptir. Yani imanın aslı kalptedir.²³ Nitekim o, Hasan Basri'den nakledilen "iman gösteriş (tahallîden) olmadığı gibi temenni de değildir. Bunların aksine iman, kökü kalbin derinliklerinde olan ve kişinin yaptığıyla doğrulanan şeydir" şeklindeki anlayışı benimsemektedir. Burada ifade edilen temenni, imanın dil ile söylenmesi, tahallî de insan bedeninin ibadet ve ahlak gibi eylemlerle süslenmesidir.

Hasan Basri'nin yolundan giden İbn Teymiyye, imanın aslının, kökü kalbin derinliklerinde olan ve yapılan işlerle desteklenip onaylanan şey olduğu kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum kalpte olanın fiilen işlenmek suretiyle ortaya çıkacağını göstermektedir. Çünkü amel gibi tabii bir sonucun yokluğu, söz konusu sonucun bağlı olduğu sebebin de olmaması ihtimalini akla getirmektedir. Dolayısıyla imandaki tasdikin sıradan herhangi bir haberi tasdik etmek gibi bir fonksiyonu olmadığı, onun bir ta-

²² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, ts. Eser Neşriyat, I, 179.

²³ Aslında Kerramiyye dışındaki İslâm ulehasının büyük çoğunluğuna göre imanın aslı kalptedir. Yani imanın aslî unsuru içinde kalp bulunmaktadır. İbn Teymiyye, *Kitabü'l-İman*, ts. Dârü İbn Hâldun, s. 155-156. İmanı tanımlama açısından İslâmî ekoller kendi içinde altı gruba ayrılmaktadır.

kım gereklerinin bulunduğu ve bu gerekliliklerin tasdike isimlendirilme sırasında dâhil olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Yani İbn Teymiyye'nin konuyla ilgili yaklaşımı, imanın kalpteki oluşumunun yalnızca tasdikten ibaret olmaması ya da iman teriminin karşılığının tasdik olmaması şeklindedir. Ona göre lafız ve mânâ açısından bu iki kavramın birbirinden farklı anlam alanları vardır. Lafız açısından tasdik ile iman kelimelerinin birbirlerinin müteradif olmamaları, birbirleri yerine kullanılmalarını engellemektedir. Tasdik, her türlü haber hakkında kullanılan imanın haber alanı ise yalnızca gayba yöneliktir.

Meselâ, bir sayısı ikinin yarısıdır veya gök yerin üzerindedir, gibi görünen âlemle ilgili şeyler ya tasdik edilir ya da yalanlanır. Böyle bir bilgi de imanın konusu değildir. Bu tür konuların duyularla idrak edilmesi, duyular âlemle alakalı olması, böyle bir habere iman edilmesini imkânsız hale getirmektedir. İmana gelince, onun haberi tasdik alanına giren haberden oldukça farklı olup yalnızca gayba ilgili hususlara tekabül etmektedir.²⁵ Bundan başka tasdikten farklı olarak imanda ihbarî, inşâî ve iltizamî unsurlar bulunmaktadır ki İbn Teymiyye bunları şu âyetten çıkarmaktadır: Allah Teâlâ peygamberler vasıtasıyla şu şekilde ahd almıştır: andolsun size kitap ve hikmet verdim, imdi yanınızda bulunanı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka inanmalı ve yardım etmelisiniz, bu şarta bağlı ahdimi kabul ve tasdik eder misiniz? Onlar "kabul ederiz" dediler. Allah "öyleyse şahit olun ben de sizinle beraber şahid olanlardanım"²⁶ diye buyurmuştur.

²⁴ *Kitabü'l-İman*, s. 251-152, 154. Aslında bu nokta daha ziyade amel-iman münasebetini ve bu konuda Cemel-Sıffin savaşından itibaren tartışılıp üzerinde fikir beyan edilen meseleyi anımsatmaktadır. Amelin imanla olan bağlantısı Cemel-Sıffinden itibaren İslâmî ekollerin gündemini oluşturup tartışılmıştır. Enfâl suresi 2. âyette *mü'minin Allah'ın ismi zikredilince kalpleri titreyen, Allah'ın âyetleri okunduğu zaman da imanları artan ve Allah'a tevekkül eden kimse olduğunun anlatılması* amelin imana dahil olmayıp iman gereklilikleri arasında yer aldığını göstermektedir. Ancak amel-iman münasebetinin konunun bağlamı ve zaman açısından burada ele alınıp incelenmesi mümkün olmamakla birlikte İbn Teymiyye'den farklı olarak Ebû Hanîfe'nin yolunu benimseyen ehl-i sünnet uleması tarafından amelin iman gereği değil de sonucu olduğu fikrinin benimsendiği görülmektedir (konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Murat Sülün, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul 2005).

²⁵ *Mecmuu'l-fetevâ*, Darü'l-vefa, 2005, VII, 324-326.

²⁶ Âl-i 'İmrân 3/81.

Buradaki haber, mücerred bir haber olmayıp bizzat imanun gereği olarak Peygamber'e yardımı gerekli gören bir haberdir.

Âyetten anlaşıldığı üzere soyut tasdik aksine imanda bir (ihbar) haber verme, verilen haberin inşa edilmesi ve söz konusu inşanın tabii sonucu olarak benimseme ve hayata geçirme şeklinde iltizamî unsur vardır. İşte imandaki tasdik boyutu bu habere, duygu boyutu inşaî unsura, haricî beden amelleri de iltizamî unsura tekabül etmektedir. Dolayısıyla iman, içinde güvenin bulunduğu bir durumu göstermektedir. Dolayısıyla içerisinde güven olmayan bir haber verildiğinde konuyla ilgili olarak o kimsenin böyle bir habere iman etmesi beklenmez. Çünkü iman etmek haber veren kimseye güvenin olduğu durumlarda söz konusudur. Nitekim verilen haberle ilgili ihtimaller üzerinden hareket edilirse haberi alan kimsenin haber verene itaat etmesi veya etmemesi mümkündür. Yani işitenin itaatinin iman adını alması için tasdikle birlikte itaatın bulunması gerekir. Dolayısıyla imandaki tasdik haber veren kimseye itaati da içermesi gerekmektedir.²⁷

Bütün bu açıklamalar iman ve tasdik kavramlarının lâfzen birbirlerinin yerine kullanılmayacaklarını anlaşılma ile birlikte tamamen birbirlerinden bağımsız oldukları sonucuna varılamaz. Dolayısıyla Allah'a iman edilirken söz konusu imanun birçok unsuru ihtiva ettiği, bunlardan birinin de tasdik olduğu, ancak İbn Teymiyye'nin açıklamalarından hareketle, onun imanun yerine konulmayacağı anlaşılmaktadır. Aralarındaki bağlantıya gelince Allah'a iman edilirken Peygamber vasıtasıyla öğrenilen Allah'ın getirdiği şeyler de tasdik edilir. Dolayısıyla gaybî olana iman edildiği halde Peygamberin söyledikleri ve getirdikleri tasdik edilir. Ancak bu konudaki tasdik mantıktaki tasdik gibi olmadığından farklı unsurları içermektedir.

Meselâ imanun, güvenmek, huzur ve emniyet içinde bulunmak gibi anlamlarının olması bu konuda haber verene güvenmeyi gerektirmektedir. Bu durum da imandaki tasdik itmi'nan ve emanet mânâlarını içerdiğini göstermektedir.²⁸ Yine bir kimse birinin söylediği haberi tasdik ettiği halde onun söylediklerine boyun eğip takip etmeyip muhalefet de edebilir. Bundan ötürü imandaki tasdik muvafakat, uyum ve boyun eğme kavramlarıyla beraber olması beklenir.²⁹

²⁷ Mecmuu'l-fetevâ, VII, 325.

²⁸ Kitâbü'l-iman, s. 248-250.

²⁹ Kitâbü'l-iman, s. 250.

Aslında bu tür açıklamalarıyla İbn Teymiyye imanın –özellikle ehl-i sünnet âlimleri tarafından kabul edilen– “tasdik”ten ibaret olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Bu amaçla o, iman ve tasdik tarifleri yaparak ikisinin birbirinin yerine kullanılamayacağını, imanun gaybla alakalı, tasdik ise bu dünyayla ilgili ve imanun genel, tasdik ise imanun altında bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Onun ehl-i sünnete yönelttiği diğer bir itiraz da imandaki aslî unsurun tek başına tasdik değil, tasdik yanında kalbin amelilerinin de bulunması gerektiği şeklindedir. Çünkü kalpteki tasdik ve bilgi doğal olarak kalbin amelinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bundan başka insan nefsinde iyi ile kötüyü fark edip algılamak ve tasdik etmek; iyiyi sevip kötüden uzaklaşmak şeklinde iki güç vardır. Söz konusu iyinin algılanması insanda sevinç ve huzur oluştururken kötünün algılanması da elem ve keder doğurmaktadır.

“Her doğan fıtrat üzere doğar” şeklindeki Hz. Peygamber’in hadisi de insanın saf yaratılışında iman edebilme potansiyeli bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yani kalpler Allah’ı tanımaya ve O’nu tasdik edip itaat etmeye uygun bir şekilde yaratılmışlardır. Dolayısıyla hakkı bilmek onu sevmeyi, batılı bilmek de ondan nefret etmeyi gerektirir ki bu da fitrî yapıda hakkı sevip batıldan nefret etme kapasitesinin tabii bir sonucudur.³⁰ Ancak yaratılıştan kişide var olan bu durumun kalbî hastalıklarla bozulmaması gerekir. Kalbin hastalıklardan korunmasının yolu da kalbin amellerinden geçmektedir. İşte kalpteki tasdik marifet ve kalbin amelleriyle desteklenmesi kaçınılmazdır.

Nitekim bu şekilde kendi iman teorisini ortaya koyarken İbn Teymiyye yalnızca tasdik esas alındığında ikrar ve amel şeklindeki diğer unsurların da birbirinden bağımsız olacağına işaret ederek bunların birbirleriyle bağlantılarının kurulması gerektiği üzerinde durmaktadır. Söz konusu bağlantıyı temin edecek şey de kalbin amelleridir. Çünkü kalpte tasdik yanında kalbin amelleri de bulunursa bu ameller zarurî olarak harici beden amellerinin oluşumuna ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla tasdik yanında bulunan Allah’ı ve Peygamberini sevmek şeklindeki kalbin amelleri de imanın cüzleri arasında yer almaktadır. Aynı şey Allahın insana yapmasını emrettiği şeyin sevilmesi ve yasakladığı şeyin sevilmemesi için de geçerlidir.

³⁰ İbn Teymiyye, *Mecmuu'l-fetevâ*, VII, 324.

Bu düstur sayesinde kişi yaptığı şeyi sever, yasaklanan şeyleri yaptığında da üzülür. Bu durum İbn Teymiyye'nin diğerlerinden farklı olarak kalbin faaliyetini tasdik ile sınırlamayıp daha geniş tuttuğunu ve tasdik yanında bulunması gereken şeylere yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Nitekim ona göre kalpte söz ve fiilin her ikisi birden bulunmaktadır. Kalbin sözü tasdiki meydana getirirken kalbin ameli de sevgidir. Kalpteki söz ve fiilin tezahürü de bedende ortaya çıkmaktadır. Yine kalpteki tasdik tezahürü olarak dilde ikrar oluşurken kalbin ameli olan sevgi neticesinde de bedende ameller meydana gelmektedir. Dolayısıyla imanın aslî unsuru kalpteki tasdik ve sevgidir.³¹ Yani kalpte yalnızca tasdik değil, içinde Allah sevgisi, Allah korkusu ve Allah'a tevekkül gibi şeylerin bulunduğu kalbin amellerinin de olması gerekmektedir. Nitekim ona göre kalbin amellerinin imana dâhil olması, namaz, oruç gibi zahirî amellerin dâhil olmasından çok daha önemlidir.³² Aslında Allah'ı ve Resulünü sevmek imanın bizzat kendisi olduğu gibi Allah'ın emrettiği şeyleri sevmek ve Allah'ın yapılmasını istemediği şeylerden nefret etmek de kalbin ameller adı altındaki imanın özünü oluşturmaktadır. Nitekim Peygamber'den nakledilen birçok hadiste de bu duruma açıklık getirilmektedir.

Meselâ, "*yaptığı iyiliğe sevinen, kötülüğe de üzülen kimse mü'mindir*" şeklindeki rivayet bunlardan biridir. Böyle bir kimse iyilik yapmayı sever ve iyilik yaptığında bundan haz duyarken kötülükten de nefret eder, kötülüğü ise karşı konulamaz bir istek neticesinde yaptığından bundan üzüntü duyar.

Meselâ, bir zânî, zina ettiği zaman bu fiili nefsinde sevdiğinden dolayı yapmıştır. Eğer kalbinde bu fiili işlemeye engel olacak Allah korkusu ya da bu arzusunu yenecek Allah sevgisi olsaydı zina etmezdi. Yani kişi gerçek anlamda ihlâs sahibi olsaydı bu fiili işlemezdi. Dolayısıyla her tasdik sahibi kimsede gerçek ve kâmil bir Allah ve Peygamber sevgisi, Allah korkusu ve tevekkül ile yapılan işlerde ihlâs sahibi olma gibi gerekli iman halleri de bulunmalıdır.³³ Nitekim böyle bir kalp kaçınılmaz olarak bedende kendine çıkış yolu arar, beden de kalbin isteğine karşı koyamaz. Yani kalbin salih ve iyi olması bedeni etkiler, beden de kalbe rağmen bir şey yapar konumda değildir. Dolayısıyla kalbin iyiliği, bedeni iyi yaparken tam aksi durumda da, kalbin kötülüğü bedeni kötü yapar.

³¹ *Mecmuu'l-fetevâ*, VII, 337, ayrıca bak. 331-332.

³² *Mecmuu'l-fetevâ*, VII, 311.

³³ *Kitabü'l-imân*, s. 262-263.

Nitekim bu konuyla ilgili bir diğer hadis de şöyledir: “*Dikkat edin beden bir et parçası vardır ki o iyi olunca tüm beden iyi olur, o kötü olunca tüm beden kötü olur, işte o kalptir.*” Ebû Hureyre’den nakledilen başka bir hadiste de kalp padişaha, organlar da padişahın askerlerine benzetilmiştir. Bu temsili anlamıyla da padişahın iyi veya kötü olmasının otomatik olarak askerlere etkisi üzerinde durulmuştur.³⁴

Bu yaklaşımıyla İbn Teymiyye, imanun ehl-i sünnet tarafından kalben tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel şeklindeki birbirinden kopuk ve bağımsız olarak serdedilen unsurların arasını bağlamaya çalışmaktadır. O, özellikle tasdikın asıl ve tek unsur olmasının amelsizliğe sebebiyet verecek iman anlayışını ortaya çıkaracağını düşündüğünden bu duruma engel olmak amacıyla, tasdikın Peygambere itaati, güveni içerdiğini, söz konusu itaat ve güvenin de aynı zamanda Peygamber’i sevmeyi gerektirdiği kanaatindedir. Peygamber’i seven de hem ona itaat eden, hem de onun getirdiklerini yapan, yasakladıklarından da kaçınan kimsedir. Nitekim

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevin ve günahlarımızı bağışlasın”³⁵ anlamındaki âyet de Allah sevgisinin peygamberi de sevmeyi gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Böylece imanun unsurları arasında muhtemel olduğu düşünülen söz konusu kopukluğun telafi edilmesi amacıyla, içe dönük durağan tasdik ile tamamen dışa dönük bedenî ameller arasına irtibatı sağlayacak kalbin amelleri konulmaktadır.

Meselâ, Allah ve Resûlünü sevmek yukarıda da ifade edildiği üzere psikolojik bir eylemdir ve psikolojik eylemler haricî eylemler gibi gerçekleştirirler. Bu yaklaşım aynı zamanda iç ve dış şeklinde keskin bir ayrıma gitmenin, hariçte bulunanı iman tanımının dışında tutmanın mümkün olmadığını ortaya koymaktadır.³⁶ Yani bu şekildeki yaklaşımla batını olan kalp ve kalbin işleyişi ile zahiri beden hareketleri arasındaki geçiş, kalbin amelleriyle sağlanmaktadır. Çünkü kalbî ameller durağan olmayacağından zarurî olarak harici beden amellerine ihtiyaç duymaktadırlar. Böylece Allah’ı ve Peygamberini sevmek de tasdikle birlikte imanun cüzleri arasına girmektedir. Bu

³⁴ *Kitabü’l-îmân*, s. 164.

³⁵ Âl-i ‘İmrân 3/31.

³⁶ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*.(trc. Selahaddin Ayaz), İstanbul 1984, s. 208-209.

noktadan hareket edilince Allahın insana yapmasını emrettiği şeyin sevilmesini ve yasakladığı şeyden nefret edilmesi sonucunun dikkatten uzak tutulmaması gerekmektedir. Nitekim bu hali benimseyip içselleştiren kimse yaptığı şeyi severken, yasaklanan şeyleri yaptığında da üzülür.³⁷

Aslında bir şeyi ispat etmenin aslı o şeyi sevmek, reddetmenin aslı da nefret etmekten geçmektedir. Bu durum nefsin bir şeyin varlığını veya yokluğunu duyup hissetmesiyle alakalıdır. Nitekim nefis bir şeyin kendisini veya özelliklerini hissederse onun varlığına inanır ve onu tasdik eder. Eğer inandığı şeyde kemal sıfatları varsa onun yüceliğine ve keremine inanır, O'nu tasdik eder ve över. Böylece sevilen ve ilâh kabul edilen bir varlığa iman etmek de insanı mutlu eder. Bu şekildeki imanın aslı, kalbin sözü olan tasdik ile kalbin ameli olan teslimiyet şeklindeki sevgiden geçmektedir. Dolayısıyla kulların ruhuna Allah kadar uygun ve tatmin edici herhangi bir şeyden bahsetmek mümkün değildir.³⁸ Bu tarzdaki psikolojik yaklaşımlar da tebliğin konusu olan imandaki Allah sevgisi ve korkusunun en az tasdik kadar önemli olduğunu ve imanın özünü oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim

“وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ فُلُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ” *O sizi kalplerinizde iktisap ettiğiniz şeyden dolayı sorumlu tutacaktır*³⁹ mealindeki âyet de psikolojik hal veya fiilin önemini izah etmek yanında insandaki fiilin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğini de açıklamaktadır.

İbn Teymiyye'nin önemine işaret ettiği Allah sevgisi ve Allah korkusu gibi hal ve hareketler, sufi psikolojide Allah'a ulaştırarak haller, makamlar ve mertebeler şeklinde incelenmektedir. Ancak söz konusu hallerin de tek bir çeşit ve şekilden bahsetmek mümkün değildir. Bu amellerin bir kısmı Allah ve Resulü tarafından gerekli görülmüş imanun zorunlu unsurları arasında yer alırken, bir kısmı da Allah ve Resûlünün sevdiği halde gerekli görmediği haller arasında bulunmaktadır. İkinci kategori içindeki hallere bir nevi imanun müstehapları demek mümkündür.

Birinci kategorideki psikolojik haller ise her mü'mine gerekli olan ve müntesipleri Kur'ân tarafından sağ taraf (ashabu'l-yemîn) olarak isimlendirilen kimselerden oluşmaktadır. İkinciler ise Allah'a en yakın olan mukarrabîn

³⁷ *Kitabü'l-imân*, s. 262.

³⁸ *Mecmuu'l-fetevâ*, II, 30.

³⁹ Bakara,2/225.

için söz konusudur. Allah ve Resûlünü sevmek, hatta bu sevginin onlar dışındaki her şeyden daha sevimli olması, Allah ve Resûlü adına yapılacak cihadın, mal ve evlattan daha sevimli olması, Allah'ın yarattıklarından değil de yalnızca Allah'tan korkup yalnızca O'ndan ümit etmek, her mü'mine gerekli olan kalbin fiilleri ve halleri arasında yer almaktadır.⁴⁰

İmanın unsurları içinde tasdik, ikrar ve amelin yanında bir de – yukarıda kısmen değinilen– marifet (bilgi) adı altında bir unsur daha bulunmaktadır. Marifet de imanda bulunan, ancak olmadığı takdirde imansızlıktan bahsedilemeyen bir unsurdur. İbn Teymiyye ise imanın tüm unsurlarının birbiriyle bağlantılı olduğunu düşündüğünden bilgiyi tasdik ve kalbin amelleriyle bağlantılı olarak ele almıştır. Ona göre sevilen bir şeyin varlığını bilmek onu sevmeyi, saygıdeğer bir şeyin varlığını tanımak, onu saymayı ve çekinilecek bir şeyin varlığından haberdar olmak da ondan çekinmeyi gerektirir. Dolayısıyla Allah'ı bilmek ve O'nu soyut olarak değil de isim ve sıfatlarının da farkına vararak tasdik etmek O'na kalben sevgi beslemeyi, saygı duymayı ve O'ndan çekinmeyi gerektirir. Bu da O'na itaat etmeyi isteyip O'na isyan etmekten hoşlanmama sonucuna varılmasını sağlar.⁴¹ Özetle tasdik gibi bilgi de kalbin amellerini gerektirmektedir. Tam burada nefiste bulunan iki gücün varlığını hatırlamakta fayda vardır.

Birincisi uygun ile zıt olanı fark edip algılamak, bunları bilip tasdik etmek.

İkincisi uygundan hoşlanıp zıttan nefret etmektir. Nitekim nefisteki güçlerin harekete dönüşmesi de korku ile ümidi, uygun ile zıddı algılama sonucunda oluşmaktadır. Çünkü uygunu idrak etmek hazzı, ferahlığı ve sevinci gerektirirken zıddı algılamak da elemi ve kederi gerektirmektedir.⁴²

Tasdik, marifet, kalbin ameli ve harici ameller şeklindeki imanla ilgili terim ve kavramlar, İbn Teymiyye açısından imanın birbirinden bağımsız unsurları olmayıp bilakis birleşik kaplar gibi birbirini destekleyip gerektiren imanın unsurlarındandır. Kendi tezini ispatlamak amacıyla o, özellikle bu konuda Eş'ârî düşüncüyü eleştirmektedir. İleri sürdüğü itiraz da, iman açısından insanların inananlar ve inanmayanlar adı altında iki gruba ayrılıp eşit değerlendirmelerinin mümkün olmadığı şeklindedir. Yani imanı tasdikten

⁴⁰ *Kitabü'l-imân*, s. 167.

⁴¹ *Mecmuu'l-fetevâ*, VII, 322.

⁴² *Mecmuu'l-fetevâ*, VII, 323.

küfrü de tekzibten ibaret görmek inananların her birini eşit değerlendirme sonucunu doğurur ki bu da mümkün değildir. Nitekim ona göre iki tür imandan bahsetmek mümkündür:

- Birincisi tüm insanlarda özdeş olan ve küllî olan,
- İkincisi de kişiden kişiye değişebilen ve kişiye has olan imandır.

Bütün insanlarda özdeş olan ve bireyden bireye farklılaşma göstermeyen birinci kategorideki iman küllîdir ki söz konusu küllîler de dış dünyada gerçeklikleri bulunmayan insan zihnindeki mahiyetlerdir.⁴³ Küllîlerden başka bir de özeller vardır ki ona göre üzerinde tartışılan iman bu şekildeki müşahhas olandır. Yani ona göre iman küllî olmayıp bizzat müşahhasıdır. Nitekim insan olarak insan, hayvan olarak hayvan, varlık olarak varlık, siyahlık olarak siyahlık gibi şeylerde artma ve eksilmeden bahsedilmez. Çünkü bu tür şeyler tüm şart ve vasıflardan uzak, soyut kavramlardır ve görünen dünyadaki varlıklar olmayıp yalnızca zihindeki mahiyetlerdir.

Örnek üzerinden anlatırsak Zeyd'in insanlığı ile Amr'ın insanlığı birbirine benzer, fakat her ikisi bir ve aynı şey değildir. Bunların her biri aynı insanlık cinsini paylaşmakla birlikte söz konusu paylaşımları dış dünyada müşahhas olmayıp yalnızca zihinlerde var olan küllîler şeklindedir. Böylece o, başta Mürcie olmak üzere imanın asıl unsurunun tasdik olduğunu ve bir defa tasdik olduktan sonra bunun tekzib dışında değişmeyeceğini, imanda artma veya eksilme olmayacağını ileri süren anlayışın insan zihnindeki soyut kavramlara benzediğini, dış dünyada gerçekliği bulunmadığını ifade etmektedir. Nitekim bu şekildeki iman tanımlaması da, varlığı ve yokluğu tanımlanamayan mahiyet gibidir.⁴⁴ Dolayısıyla ona göre soyut ve mutlak gerçek yalnızca zihinde vardır. İnsanlar bazı şeylerin birbirlerinden üstün ve farklı olduklarını söylerken objektif ve müşahhas olan dünyadan hareket ederler. Diğer bir ifadeyle imandan konuşulurken zihinlerde var olan ve dünyada karşılığı bulunmayan soyut şeylerden hareket edilmez.⁴⁵

⁴³ Nitekim İbn Teymiyye meseleyi bu şekilde ortaya koyarken Eflatunun ideler âleminin tutarsızlığını ele alıp eleştirmiştir.

⁴⁴ *Kitabü'l-İman*, s. 348-350.

⁴⁵ *Mecmuu'l-fetevâ*, VII, 314. Ancak İbn Teymiyye'nin ortaya koyduğu sistemin en büyük açmazı imanın bütün unsurlarını birbiriyle bağlantılı kılması ve söz konusu bağlantı sonucunda küfrün yolunun kolay ve rahat olmasıdır. Ancak o, söz konusu tehlikeli durumun önlemini almak amacıyla bazı yaklaşımlarda bulunmuştur ki onlar da şöyledir: İman konusunda tartışmaların anlaşılması için şu iki hususun açığa çıkması

İmanla ilgili diğer bir esas da iman güçlü olunca unsurları arasındaki karşılıklı tutkunluk ve bağlılığın da güçlü olması, zayıf olunca söz konusu bağlılığın da zayıf olmasıdır. Yani kalpteki tasdik, marifet, Allah ve peygamber sevgisi güçlü olunca bu durum kaçınılmaz olarak Allah düşmanlarına buğz etmeyi gerektirir. Nitekim Allah da *وَمَا أَنْزَلْنَا بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْهِ مَا* *أَتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ* Onlar gerçekten Allah'a peygambere ve peygambere indirilene inansalardı, inkârcıları dost edinmezlerdi ⁴⁶ diye buyurmaktadır.

gerekmektedir: imanın bütününe meydana getiren unsurlar yok olma ve var olma açısından birbirine bağımlı mı (*Mecmuu'l-fetevâ*, VII, 315)? Birinci husustan hareket edildiğinde şu esasın akılda bulundurulması gerekmektedir: bir şey ister (ayn) ister araz olsun o şeyin bazı unsurları yok olunca geride kalan unsurları bazen yok olur bazen de yok olmaz. Yani bütün halindeki bir varlığın bazı unsurlarının yok olması geride kalan unsurların da yok olması anlamına gelmez. Başka bir ifadeyle bir varlık ister bileşik, ister sentez veya başka bir şey olsun onun bazı elementlerinin veya birimlerinin yok olması, diğer element veya birimlerinin de yok olması anlamına gelmez. Yani birleşik bir varlık kendine has terkiibini muhafaza ettikçe var olmaya devam eder (*Mecmuu'l-fetevâ*, VII, 315). Nitekim birçok unsurun birleşmesinden meydana gelen imanı anlatırken Hz. Peygamber de iman yetmiş küsur şubedir ifadelerini kullanmaktadır. Onun en üst derecesi kelime-i tevhid, en aşağısı da yoldan insanlara zarar verecek bir şeyi kaldırmaktır (Ebû Dâvûd, "Sünnet", 14; Neseî, "İman", 16; Ibn Mace "Mukaddime" 9). Ancak burada bazısı yok olan şeyin geride kalanının durumunun ne olacağı meselesi tartışılırken üzerinde durulması gereken şey, bileşik madde ve kavramın ne olduğuyla ilgilidir. Aslında mürekkep şeyler, isimlendirme sırasında terkiibin gerekli olup olmaması açısından ikiye ayrılmaktadır. Meselâ, on sayısı birinci kategoriye girmektedir ki bazı unsurları yok olunca geriye kalan şey aynı ismi almaz. Bu kategorideki şeylerin unsurlarının tamamı benzerlerden oluşmaktadır. Çoğu farklı unsurlardan meydana gelen terkipler ise ölçülebilir ve tartılan buğday yığını gibi şeylerdir. Bunlardan bazısı yok olunca söz konusu terkiibin ismi geride kalanla devam eder. İbadetler, Kur'ân ve iman gibi şeyler bu tür terkipler arasında yer almaktadır. Nitekim buğday yığınının bir kısmı eksilse de yine buğday yığını diye isimlendirmeye devam eder. Bundan başka elimizdeki Kur'ân'ın nuzulü düşünülünce o başlangıçta tam olmadığı halde Kur'ân diye isimlendirilirken vahiy tamamlandıktan sonra da Kur'ân ismini almıştır. Yani Kur'ân'ın bütününe Kur'ân dendiği gibi cüzlerine ve surelerine de Kur'ân denmektedir. Bütün bitki ve hayvan isimleri de bu kategori altına girmektedir. Meselâ, bir ağaç kök, gövde, dal ve yapraklardan oluşmaktadır. Ancak yaprakları dökülse, bazı dalları kesilse ağaç hâlâ ağaç ismini almaya devam eder. Bu tür terkipler diğerine göre oldukça çoktur (*Mecmuu'l-fetevâ*, VII, 316-317).

⁴⁶ Mâide, 5/81.

Başka bir âyette de *Allah'a ve ahiret gününe inananlar babaları, oğulları, kardeşleri ve akrabaları da olsa Allah ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk kurmazlar*⁴⁷ denilerek⁴⁸ imanın bu duruma engel olacağı beyan edilmektedir. Bu durum imanın unsurları arasındaki irtibattan hareketle inananların farklı olabileceği ihtimali yanında imandaki üst düzey sevginin hayata yansımalarının da güçlü olacağını ve özellikle bilgi ve sevginin güçlü olmasının, imanın diğer unsurlarına da güç vereceğini ortaya koymaktadır. Tam bu noktada sevginin insanın fiillerine yansımalarının bir diğer göstergesinin de sevginin insana tekrar sevgi olarak dönüşmesi gerçeğinin dikkatte alınması gerekmektedir. Nitekim

إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا "inanıp faydalı işler yapanlara Rahman bir sevgi verecektir"⁴⁹ anlamındaki âyet de gayet açık ve net bir şekilde insana yönelecek sevgiyi ifade etmektedir. Yani Allah kendisine inanan kullarını, hem kendisi hem de diğer insanlar tarafından sevilen kullar zümresi içine alacaktır. Nitekim son olarak zikredilen âyette geçen vüüd kavramının Kur'ân'da Allah'ın isimleri içinde "vedûd" şeklinde de yer aldığı görülmektedir. Bu da Allah'ın hem seven hem de çok sevilen bir ilâh olduğunu ortaya koymaktadır. "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma düsturu", Allah'ın isimlerinin insanlara yansıdığını mes'elesini gündeme getirmektedir. Yani Allah'ın kendisine nispet ettiği isimlerin her birinin insanlar üzerinde de tezahürleri bulunmaktadır. Vedûd isminin tezahürü de -âyette dile getirildiği üzere- insanın hem Allah tarafından hem de kullar tarafından sevilen bir kul durumuna gelmesidir.

Söz konusu sevgi -Gazzâlî'nin ifadesiyle- kişinin kendisi için istediğini, Allah'ın tüm yaratıkları için de dileyen, hatta yeri geldiğinde kendisi için düşündüklerinden Allah'ın yaratıkları adına vazgeçen bir anlayışa bürünmesini sağlamaktadır. Yani kişide var olan Allah sevgisi zihnî ve soyut bir olgu olarak kalmayıp pratiğe yansiyacaktır. Söz konusu yansıma da yalnızca Allah'ın kullarına değil kişinin kendisini çepeçevre saran âleme karşı dönüp onları kendiyile aynı görmesini ve gerektiğinde onlar adına kendi isteklerinden vazgeçebilmesini temin edecektir.

Bu gerçek Yûnus Emre'nin sözlerinde en güzel bir şekilde ifadesini bularak "Yaratandan ötürü, yaratılanları sevmek" şeklinde yansımıştır. Hz. Pey-

⁴⁷ Mücadele 58/22.

⁴⁸ Mecmuu'l-fetevâ, VII, 320.

⁴⁹ Meryem 19/96.

gamber'de kendisine inanmayan kavmine karşı onların kötülüğünü istemek yerine duasında onlar için "Allah'ım kavmime mağfiret et, şüphesiz onlar bilmiyorlar" şeklinde sevgiyle muamelede bulunmaktadır. Hz. Ali'ye tavsiyesi sırasında da o, "mukarreb kulların seviyesini aşmak istersen senden uzaklaşan kimseye sen yaklaş, seni mahrum edene karşı sen aynı şekilde davranmayı ver, sana haksızlık edeni sen affet" tarzında kişinin kendi isteklerinden vazgeçebilme erdeminde bulunmayı istemektedir.⁵⁰

Sonuç olarak bütün bu açıklamalar iman ile sevgi arasında vazgeçilmez bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Hatta iman ve sevgi birbirinin mütemmimidir, yani birbirlerini tamamlayan ve birbirlerinden ayrılmayan unsurlardır. Sevgisiz iman olmadığı gibi, imansız da sevgi olmaz. Nitekim bu durumun diğer bir ifadesi olarak da Hz. Peygamber; "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız"⁵¹ buyurmaktadır. Bütün bu talep ve ifadeler de sevginin uzaklarda bir yerlerde değil de insanın bizzat kendisinde, hatta fitratında mevcut olup, toprağa bırakılan su gibi mutlaka akıp gidecek bir yön aradığını göstermektedir.

Söz konusu akacak mecra da "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevin ve günahlarınızı bağışlasın"⁵² anlamındaki âyette görüldüğü üzere Hz. Peygamber'e itaat etmekten geçmektedir. Çünkü sevginin bir özelliği de sevenin sevdiğine tabi olması, yani ona benzemeye çalışmasıdır. Nitekim Allah da Hz. Peygamber'in ümmeti için usve-i hasene/en güzel örnek olduğunu "And olsun, Allah'ın Resulünde sizin için, Allah'ı ve ahiret gününe kavuşmayı arzu edenler ile Allah'ı çok ananlar için güzel bir örnek vardır"⁵³ şeklindeki âyetle ifade etmektedir. Dinin temeli olan iman ile Allah sevgisi arasındaki bağı veciz bir şekilde ifade eden Dâvud aleyhisselâmın duasını zikrederek iman sevgi bağıni nihayete erdirmek istiyorum: "Allah'ım! Senden sevgini ve Seni sevenlerin sevgisini ve Senin sevgine beni ulaştıracak ameli talep ediyorum. Allah'ım! Senin sevgini nefsimden, ailemden, malımdan, soğuk sudan daha sevgili kıl."⁵⁴

⁵⁰ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâi'l-hüsnâ*, Beyrut ts: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, s. 93.

⁵¹ Müslim, "İman" 93; Tirmizî, "Sıfâtü'l-kıyame" 54.

⁵² Âl-i 'İmrân, 3/31.

⁵³ Ahzâb, 33/21.

⁵⁴ Tirmizî, "Da'avât" 74.